

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

*Л. Качаровська,
доцент кафедри регіонального та
муниципального управління ХІУП,
кандидат геолого-мінералогічних
наук*

РЕГІОН ЯК ЦІЛІСНА СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

Нерше уявлення про систему виникло в античній філософії як упорядкованість і цінність буття. Виходячи із сучасних уявлень, система – це сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодії. Системою є окремі предмети або явища реальної дійсності, мислення і пізнання, які складаються з виділених частин, об'єднаних в єдине ціле. Тому найважливішими рисами системи можна назвати розчленованість і цілісність. Сукупність якісно визначених елементів становить зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру. Природа складових елементів і характер структури системи найрізноманітніші.

За наявністю певних елементів і структури виділяють різні типи систем :

- за характером зв'язку між частинами і цілим – неорганічні і органічні ;
- за формами руху матерії – механічні, фізичні, хімічні, фізико-хімічні;
- по відношенню до руху – статичні і динамічні ;
- за видами змін – нефункціональні, функціональні, які розвиваються ;
- за характером обміну з середовищем – відкриті і закриті;
- за ступенем організації – прості і складні ;
- за рівнем розвитку – нижчі і вищі ;
- за характером походження – природні, штучні, змішані;
- за напрямком розвитку – прогресивні, регресивні, змішані.

Найпоширенішим є поділ систем на матеріальні, що існують в об'єктивній реальності, та ідеальні, що відображають об'єктивний світ і є виразом людської свідомості. Особливим класом матеріальних систем є соціальна система. Соціальна система – це складно організоване, впорядковане ціле, що включає окремі індивіди та соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками і взаємовідносинами, специфічно соціальними за своєю природою. Основою соціальної системи є економічна система як сфера функціонування продуктивних сил і економічних відносин, взаємодія яких характеризує сукупність форм та видів господарської діяльності.

На сучасному етапі розвитку пізнання, поняття “система” набуло важливого пізнавального значення. Воно становить основу вивчення проблем управління і керування, проблем автоматизації виробництва тощо. У сучасних наукових дослідженнях слід розмежовувати поняття “ціле” і “система”.

У випадку системи ми маємо справу не з окремим об'єктом, а з групою взаємодіючих об'єктів, які взаємно впливають одне на одне. В мірі подальшого удосконалення системи в сторону упорядкованості компонентів вона може перейти в цілісність.

Поняття “ціле” є відображенням внутрішньо необхідного взаємозв'язку компонентів системи, причому зміна одного з компонентів викликає зміну в іншому, а нерідко і всієї системи. Нові властивості цілого виникають в результаті взаємодії його

частин, тому, щоб знати ціле, необхідно поряд із знанням особливостей частин, знати закон організації цілого, тобто закон взаємодії частин. Так як компоненти є складовими системи або цілого, то вони вступають в різні відносини між собою. Відносини між елементами можуть поділятися на системи “елемент – структура” та “частина і ціле”.

В системі цілого спостерігається підпорядкованість частин цілому. Система цілого характеризується тим, що може створити частини, яких їй не вистачає. Тому тільки сукупна єдність частин складає системну організацію системи, її цілісність.

Частини без цілого не можуть існувати і навпаки – не буває цілого без частин. Частина стає як такою лише в системі цілого. При взаємодії частин і цілого провідна роль належить цілому. Взаємодіючи в системі цілого, частини зберігають відносну самостійність і автономність. З одного боку, частини виступають як компоненти цілого, з другого – вони самі є своєрідними цілісними структурами, системами зі своїми специфічними функціями і будовою. Взаємозв'язок частин такий, що він представлений не у вигляді лінійного причинного руху, а є своєрідним замкненим колом, всередині якого кожен елемент зв'язку є умовою іншого і обумовлений ним.

Цілісний підхід до вивчення соціально-економічних систем пов'язаний з поглибленням причинного пояснення дійсності, оскільки він орієнтує на з'ясування недостатності лінійної причинності при аналізі складних систем зв'язку, недостатності пояснення специфіки об'єкта ззовні та на виявлення внутрішньої детермінації властивостей цілісного об'єкта. Поняття “цілісність” на сучасному етапі – один з головних компонентів системного пізнання дійсності.

Отже, цілісність відображає певну завершеність, внутрішню єдність об'єкта, його відносну автономність, протиставленість оточенню, пов'язану із внутрішньою активністю, якісну своєрідність об'єкта, зумовлену притаманними йому специфічними закомірностями функціонування та розвитку.

У науковій літературі в останній час з'являються роботи, в яких пропонуються нові підходи щодо соціально-економічного розвитку територій. Багато авторів з одного боку вважають, що будь-який регіон є складовою частиною господарського комплексу країни і тому самостійність регіону повинна поєднуватися з загальними завданнями ринкових відносин в країні і з тією значимістю, яку відіграє конкретний регіон в цих відносинах.

З іншого боку висувуються пропозиції змістити центр всіх протиріч на регіональний рівень. Основним вихідним моментом в регіональному розвитку є цілісність відтворювальної бази. Крім того, звертається увага на процес органічного поєднання інтересів господарюючих суб'єктів в єдиний інтерес регіону. Причому під регіональним інтересом розуміється сукупність інтересів територіальної громади, а також основних факторів, що визначають пріоритетні напрямки соціально-економічного розвитку даного регіону.

Однак протиріччя по регіональній проблематиці не тільки зберігаються, але й посилюються. В чому ж тут причина? Справа в тому, що регіон як і раніше вивчається різними науковими дисциплінами з певної точки зору. І тому протиріч залишається так багато, що єдиного підходу щодо регіонального розвитку так і не знайдено. Адже до сих пір про регіон ми маємо більше знань в цілому, ніж уявляємо його як цілісність. Ось чому для підвищення ефективності комплексного дослідження регіону необхідно мати повне уявлення про сам об'єкт вивчення, знати тенденції і специфіку розвитку, диспропорції між його окремими елементами. А це в свою чергу досягається вивченням регіону як цілісної соціально-економічної системи, яка складається із сукупності взаємозв'язаних елементів.

У вітчизняній економічній науці велика увага приділяється визначенню сутності поняття регіону. Але і в цьому питанні не має єдиної думки. Враховуючи цілий ряд

літературних джерел¹, а також аспекти системного підходу до регіональної проблематики можна сказати що, регіон – це цілісна соціально-економічна система, складова частина територіального устрою країни, яка характеризується своїм змістом, структурою, нерозривно пов'язана з іншими частинами соціально територіального поділу праці, має організаційну відособленість, економічну і демографічну самоздатність, державні органи, що є елементами (підсистемами) державної структури влади й управління країною.

Регіон як соціально-економічна система має три ланки, підсистеми : економічну структуру продуктивних сил, економічних відносин і механізм господарювання, а вони, в свою чергу, складаються з взаємозв'язаних частин системи нижчого ієрархічного рівня, які є елементами єдиного цілого.

Продуктивні сили – система матеріальних елементів та людських ресурсів, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ та послуг для задоволення потреб суспільства. Продуктивні сили відображають систему відносин “людина – природа”. До їх складу входить робоча сила, яка здатна перетворювати предмети праці в готову продукцію для особистого чи виробничого використання.

Другою складовою продуктивних сил є уречевлений фактор виробництва, тобто засоби виробництва, які людина використовує в процесі праці, спрямованої на забезпечення своїх матеріальних та духовних потреб.

Третьою складовою є накопичені знання, наука як специфічна частина продуктивних сил, в якій поєднуються особистий і уречевлений фактори виробництва.

Економічні відносини являють собою сукупність соціально-економічних та організаційно-виробничих зв'язків між господарюючими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, послуг і доходів. Організаційно-економічні відносини характеризують певний рівень організації виробництва і виражають систему відносин “людина - виробництво”. До них належать форми і методи господарювання для всіх галузей господарства – промисловості, сільського господарства, торгівлі, охорони здоров'я тощо. Економічні виробничі відносини відповідають певній формі власності на засоби виробництва, що склалися історично та діалектично взаємодіють з продуктивними силами як факторами виробництва, його ресурсами.

Механізм господарювання узгоджує функціонування і розвиток елементів системи, приводить у відповідність продуктивні сили і економічні відносини. Він являє собою сукупність форм господарювання, організаційно-інституціональних систем, системи основних форм і важелів використання економічних законів.

Отже регіон є цілісною структурно субординованою сукупною єдністю частин, яка складає організацію системи, тобто форму усталеного взаємозв'язку елементів, які постійно розвиваються та упорядковуються відповідно до законів існування.

Територія відіграє велику і багатогранну роль в розвитку суспільства і його економічних відносин. Наявність і поєднання таких ознак як політико-адміністративні, природно-географічні, історико-демографічні, економіко-екологічні накладають відбиток на формування соціально-економічної системи території. В процесі формування регіональної економіки територія виконує такі важливі функції як створення умов для розміщення об'єктів матеріального виробництва і невиробничої сфери, забезпечення місця проживання і діяльності населення. Територія суттєво впливає на формування і розвиток соціально-економічної системи і, відповідно, на процеси управління. Кожен

¹ Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : Навч. посіб. – К.: Вікар, 2001. – 377 с.
Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
Топчів О.Г. Теоретичні основи регіональної економіки : Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 140 с.

регіон, незалежно від його розміру і рівня, можна уявити у вигляді територіальної соціально-економічної системи, що характеризується складною структурою продуктивних сил і суспільних відносин.

Термін “територіальна система” застосовується для різних просторових соціально-економічних явищ. Його використовують для позначення регіональних утворень, які об’єднують області, адміністративні райони, міста з об’єктами матеріального виробництва, невиробничою сферою, населенням. Під територіальною системою розуміють цілісну сукупність різних видів продуктивних сил і виробничих відносин, що розвиваються в певних пропорціях і взаємозалежності на даній території і покликані задовольняти матеріальні та духовні потреби населення².

Процеси формування в територіальному розрізі зумовлені поєднанням в історичному розвитку різних частин з їх природно-ресурсним потенціалом та соціально-демографічними, етнокультурними особливостями, рівнем і структурою продуктивних сил, їх народногосподарською спеціалізацією, структурою господарства, виробничим, науковим, торгово-комерційним потенціалом, розвитком інфраструктури, новими формами господарювання, цілісністю відтворювальної бази, сукупністю завершеності виробничо-енергетичних циклів, екологічною ситуацією і спектром найбільш актуальних природоохоронних та соціально-економічних проблем. При цьому територія розглядається як система, яка забезпечує просторову спільність підсистем та складових елементів. Вона має функціонувати як складова частина народного господарства країни. З іншого боку – повинна забезпечувати комплексний пропорційно-збалансований розвиток своїх внутрішніх елементів як цілісної взаємопов’язаної системи.

Цілісність територіальної системи проявляється у взаємній обумовленості розвитку її функціональних підсистем та конкретних форм її просторової організації. Конкретні форми просторової організації визначають функціональні відносини між окремими елементами і підсистемами. Взаємообумовленість розвитку функціональних підсистем дозволяє певній території стати цілісним господарським організмом. Випадання або включення в цей єдиний організм нової частини, будь-якого елемента, нового виробництва або групи виробництв, об’єктів інфраструктури, нових форм господарювання можливе лише тоді, коли це розміщення науково обґрунтоване і не суперечить напрямку розвитку даної системи. В протилежному випадку такі зміни можуть призвести до небажаних результатів, внаслідок чого це може вплинути на інші компоненти, які взаємопов’язані, а також на розвиток всієї системи.

В результаті розвитку суспільного поділу праці утворюється регіональна структура як система господарських утворень на окремій території, на якій функціонує певний визначений комплекс галузей виробництва, виробничої і соціальної інфраструктури. В цьому аспекті господарство кожної території, його внутрішні і зовнішні зв’язки, слід розглядати як єдину взаємозв’язану систему, ціле, тобто не одне господарство, галузь господарства, підприємство, а суму всіх господарських відносин, суму всього господарського обороту, включаючи природну основу виробництва, трудові ресурси, розселення.

Господарська структура регіону як система складається з окремих взаємозв’язаних підсистем та елементів (рис.1). Основними структурними підсистемами регіону є виробнича і невиробнича сфера. Кожна з них переставлена галузевим складом, зокрема галузями спеціалізації та функціонально спільними для всіх або частини господарюючих суб’єктів галузями інфраструктури.

Галузі, в свою чергу, складаються з окремих елементів: підприємств, фірм, акціонерних товариств, організацій та установ, тобто певними інституційними одиницями. Резидентні інституційні одиниці представлені резидентними елементами різної форми власності: приватної, колективної і комунальної, які разом складають місцеве госпо-

² Єліфанов А.О. Сало І.В. Регіональна економіка : Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2000. – 340 с.

дарство, а також загальнодержавної та власності інших держав – господарство централізованого підпорядкування.

Місцеве господарство та господарство централізованого підпорядкування становлять господарство регіону в цілому і є підсистемами за ознакою управління, в системі управління.

Загальні закономірності відтворення, властиві єдиному народногосподарському комплексу країни, в розвитку окремих територій проявляються по різному в залежності від конкретних умов.

Особливості відтворення в них відображаються в специфічних формах прояву економічних законів в ринкових умовах. Останні в свою чергу залежать від багатьох об'єктивних факторів, таких як рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, особливості спеціалізації, історико-економічних, соціально-демографічних, екологічних тощо.

Регіон як складова частина країни внаслідок суспільного поділу праці має свою спеціалізацію на випуску певних груп товарів, надання послуг. Нестача іншої продукції, послуг, робіт задовольняється за рахунок інших регіонів країни. Слід зазначити, що економічна самостійність регіону полягає передусім у тому, що вона сприяє задоволенню внутрішніх потреб регіону і забезпеченню його стійкого розвитку без допоміжних пільг. Самостійність регіону визначається мірою їх автономії від різних джерел сировини та різних матеріалів, що знаходяться поза межами регіону. В даному випадку можна говорити про відносну автономію і відносну самостійність регіону.

До найважливіших напрямків взаємодії регіонів у розв'язанні соціально-економічних та інших проблем слід віднести:

- комплексне використання природних ресурсів, особливо рекреаційних, економіко-географічного положення;
- планування, розробка програм соціально-економічного розвитку, проектів виробництва, реалізація яких вимагає тісного співробітництва декількох територій;
- розвиток транспортного господарства міжобласного значення відповідно європейським стандартам, який вимагає об'єднання зусиль відповідних органів зацікавлених територіально-адміністративних утворень;
- вирішення актуальних питань щодо охорони природного середовища, екологічного захисту довкілля, природоохоронних та соціально-економічних проблем, взаємодія у сфері фінансово-кредитної системи.

Якщо міжрегіональні зв'язки розвиваються на взаємовигідній основі, то вони підсилюють самоздатність регіону. Враховуючи міжрегіональні зв'язки можна говорити лише про відносну автономію і відносну самостійність регіону. В даному випадку регіон як частина макросистеми не може існувати без цілого – країни, і навпаки – без стійких зв'язків між центром і регіонами держава втрачає свою єдність. Економічні зв'язки між ними формуються на принципах єдиного економічного простору, що є найважливішою умовою цілісності країни. Як частина країни регіон бере участь у народногосподарському розподілі праці і є джерелом постачання продукції для народногосподарських потреб.

Кожна система характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між елементами, але й взаємодію з навколишнім середовищем. Регіон, з точки зору процесів відтворення, є відкритою динамічною системою, яка характеризується розчленованістю і цілісністю. Він тісно пов'язаний з іншими регіонами і функціонує на основі міжрегіональної інтеграції і міжрегіонального обміну в межах єдиного народногосподарського комплексу у вигляді складової частини системи.

Як підсистема, регіон базується на принципах раціонального поєднання галузевого і територіального поділу праці. Формування і розвиток регіону нерозривно

пов'язані з процесом розширення прав у визначенні концепції соціально-економічного розвитку, використання всіх його потенціалів на основі раціональних форм господарювання, поглиблення внутрішньо- і міжрегіональних зв'язків. При будь-яких конкретних проявах економічних законів на відповідній території необхідно врахувати її органічний зв'язок, цілісність з єдиним народногосподарським комплексом країни.

1. Єпіфанов А.О., Сало І.В. *Регіональна економіка : Навчальний посібник.* – К.: Наукова думка, 2000. – 340 с.

2. Мельник С.А. *Управління регіональною економікою.* – К.: КНЕУ, 2000. – 124 с.

3. *Продуктивні сили економічних районів України / Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Горська О.В. та ін.* – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2000. – 520 с.

4. *Розміщення продуктивних сил України : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.П. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін.* – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.

5. *Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навчальний посібник.* – К.: Вікар, 2001. – 377 с.

6. *Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : Навчальний посібник.* – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.

7. *Топчієв О.Г. Теоретичні основи регіональної економіки : Навчальний посібник.* – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 140 с.

*Е. Щепанський,
аспірант кафедри
регіонального та
муніципального управління
ХІУП*

РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

 учасні процеси регіонального розвитку об'єктивно свідчать про те, що вирішення складних управлінських завдань неможливе без комплексного дослідження регіонів і розробки оптимальних стратегій управління на середньострокову перспективу. Стратегія управління регіональним розвитком будується з урахуванням результатів багатоаспектного аналізу стану регіону та його основних підсистем. У процесі дослідження рівня розвитку регіонів використовуються наступні методи: метод економічного районування, метод типології і класифікації, методи оцінки економіко-географічного положення тощо. В процесі багатоаспектного аналізу стану регіону першочерговим та основним методом є метод економічного районування.

Під економічним районуванням розуміють таке членування території країни, що виходить з об'єктивних закономірностей територіального поділу праці, формування територіально-виробничих комплексів різних масштабів і структури, необхідності збереження екологічної рівноваги та гармонійного розвитку економіки і культури національно-територіальних утворень і є найважливішою передумовою дійового регіонального програмування, проведення ефективної державної політики.

Розширення функцій територіальних органів влади у розв'язанні соціально-економічних питань та інші чинники зумовлюють підвищення інтересу до проблем економічного районування, яке передбачає максимальну дієздатність територіальних